

И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети

Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети

Диссертациялык кеңеш Д.05.23.661

Кол жазма укугунда

УДК.:71.1: 711.116(575.2) (043.3)

Өмүрканова Айзаада Камчыбековна

**Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана
мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн принциптери**

05.23.22 – Шааркуруу, айылдык калктуу пункттарды пландоо

архитектуранын кандидаты илимий даражасын

алууга арналган диссертациянын

Авторефераты

Бишкек-2024

Иш И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин “Шааркуруу” кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: Кенешов Төлөбай Сейдакматович
архитектуранын кандидаты, доцент,
И.Раззаков атындагы Кыргыз Мамлекеттик
техникалык университетинин
Шааркуруу кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттери: **Нагаева Зарема Садыковна**
архитектуранын доктору, профессор
Архитектура жана искусствону илимий-
инновациялык өнүктүрүү боюнча автономдуу
коммерциялык эмес уюм борборунун борборунун
башкы директору, Симферополь ш., Крым
Республикасы, Россия Федерациясы
Сарымсаков Белек Адыканович
архитектуранын кандидаты
Кыргызской Республикасынын Архитекторлор
Союзунун төрагасынын орун басары

Жетектөөчү мекеме: Эл аралык билим берүү корпорациясы,
Казак архитектура жана курулуш башкы академиясы
Рыскулбеков көч., 28, Бостандык району,
Алматы ш., Республика Казахстан

Диссертацияны коргоо 2024-жылдын 7-июнда саат 16:00дө И. Раззаков атындагы Кыргыз Мамлекеттик техникалык университетинде жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинде Д 05.23.661 диссертациялык кеңешинин отурумунда болот. Дареги: 720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Малдыбаев көч., 34 б, КМТУ. И.Раззакова. Диссертациянын видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/052-hnv-52r-yni>

Диссертация менен И.Раззаков атындагы Кыргыз Мамлекеттик техникалык университетинин (720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Ч.Айтматов пр., 66) жана Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., көч. Киев 44) китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан таанышууга болот https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-05-23-661/

Автореферат тийиштүү тараптарга 2024-жылдын 7-майда таратылып берилген.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
арх. канд., доц.

Филатова Т.А.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу шаарлардын иштеши калктын жашоо-турмушунун деңгээлине көз каранды болгон Кыргызстандын аймактык уюшулушу менен өз ара байланыштуу. 1991-жылы Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыгы жарыялангандан кийин, саясий, укуктук, экономикалык, социалдык-маданий жана башка багыттардагы демократиялык принциптердин негизинде түп-тамырынан бери өзгөрүүлөр болуп, республика өнүгүүнүн рыноктук экономикасынын жолуна өттү.

Бул мезгилде Кыргызстанда шаарлардын жана калктуу пункттардын аймагында атайын-функциялык түзүмдө активдүү өзгөрүүлөр болду: көптөгөн шаарларда өнөр жай объектилеринин жабылышына байланыштуу мурдагы шаар түзүүчү профилдердин жоготуулары бар; көптөгөн шаар четиндеги аймактарда жеке турак жай пункттары пайда болду; коомдук борборлор шаарды түзүүчү ядронун ролун аткарбай калды; коомдук транспорт жана шаарлардын инженердик-коммуналдык инфраструктура системасынын жоктугунан жана өз убагында өнүкпөгөндүгүнөн иштебей калды, жаңы турак-жай жана башка аймактар камсыздалбай жатат, айрым шаарлардын учурдагы архитектуралык-пландоо түзүмүнө кошулган жаңы турак жай жана башка райондор камсыздалбайт.

Акыркы он жылда Кыргызстандын калкынын санынын демографиялык өсүшүнүн оң динамикасы, өлкө боюнча ички жана тышкы миграция жана башка факторлор калктын турак жайга, социалдык объекттерге (бала-бакчалар, мектептер, мектепке чейинки мекемелер, спорт, маданият) жана башка муктаждыктардын көбөйүшүнө алып келүүдө. Калктын жашоо-турмушу үчүн зарыл объекттер менен канааттандыруу зарылдыгы жаңы объекттерди долбоорлоо жана куруу үчүн конкреттүү жер участкаларын аныктоону, иштеп жаткан инженердик-транспорттук курулмаларды жана Кыргызстандын шаарларынын жана калктуу пункттарынын инфраструктурасын өнүктүрүүнү талап кылат.

Азыркы учурда, Кыргызстандын көптөгөн шаарларында жана калктуу пункттарында түзүлгөн абал шааркуруу ишине, аймактык өнүгүү көйгөйлөрүнө, архитектуралык-пландоо түзүмүн өнүктүрүү принциптерин илимий негиздөөгө, мейкиндик-аймактык долбоорлоонун прогрессивдүү методдорун жана шаарларды шаар курууну өнүктүрүүнүн башка аспектерин колдонуу менен байланышкан, алар Кыргыз Республикасында маанилүү актуалдуу көйгөй болуп саналат.

Диссертациянын темасы ООН-Habitat-III турак-жай жана шаардык туруктуу өнүктүрүү программасы менен (2016-жылдын октябрында кабыл алынган жана БУУнун Башкы Ассамблеясынын 71-сессиясында бекитилген),

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы менен (2018-ж. 31-октябры ПЖ № 221), 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы менен (2021-ж. 12-октябрындагы ПЖ № 435) түздөн-түз байланыштуу. Мындан тышкары, бул тема Н.Исанов атындагы КМКТАУ "Кыргыз Республикасынын аймагын жана отурукташтыруу системасын өнүктүрүүнүн башкы схемасынын концепциясы" (2020-2021-жж.) жана "Кыргыз Республикасынын шаарларынын инженердик-транспорттук инфраструктурасын калыптандыруу жана өнүктүрүү көйгөйлөрү" (2020-2021-жж.) темаларына илимий-изилдөө иштери менен; ошондой эле Бишкек шаары боюнча "Шааркуруу" кафедрасында жеке курулуштардын беш турак жайы тарабынан аткарылган ишине түздөн-түз байланышы бар.

Диссертациянын максаты – Кыргыз Республикасынын шаарларын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүүнүн негизги принциптерин аныктоо.

Коюлган максаттын негизинде **диссертациялык иштин маселелери** аныкталган:

- учурдагы шаарлардын архитектуралык-пландоо өнүгүүсүнүн теориялык негиздерин жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн долбоордук өбөлгөлөрүн аныктоо;

- шаарлардын жана калктуу пункттарды жайгаштыруу системасын өнүктүрүүнүн тарыхый этаптарын аныктоо;

- шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүмүнүн жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн типологиясынын өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- шаарларда жана калктуу пункттарда шааркуруу мониторингин жүргүзүүгө илимий талдоонун таасирин негиздөө;

- Кыргызстандын шаарларын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүүнүн методологиясын жана принциптерин иштеп чыгуу.

Илимий жаңылык: Кыргыз Республикасынын шаарларын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүү принциптери иштелип чыкты. Шаарларды архитектуралык-пландоо жана аймактык өнүктүрүүнүн тарыхый этаптары аныкталды. Шаарлардын аймактык өнүгүшүнө таасир тийгизген объективдүү жана субъективдүү факторлору аныкталды. Кыргызстандын шаарларын келечектүү туруктуу өнүктүрүүнү мейкиндик-аймактык долбоорлоонун илимий жактан негизделген усулдары иштелип чыкты.

Изилдөө методдору шаарларды жана шаар процесстерин изилдөөнүн системалуу ыкмасына негизделген. Иште Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүн изилдөөдө комплекстүү талдоо колдонулат. Системалык ыкма шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүлүшүнүн типологиясын түзүү менен шаарлардын шааркуруу талдоосунда колдонулган жана мейкиндик-аймактык өнүгүүнүн ар

кандай деңгээлдериндеги шаарлардын топторунун. Беш тарыхый мезгилди аныктоо үчүн шаарлардын тарыхый, архитектуралык-пландоо өнүгүүсүнүн жана Кыргызстандын жайгаштыруу системасынын салыштырма анализи колдонулган. Шааркурууну долбоорлоонун мыйзамдык базасын талдоонун натыйжаларын, Кыргызстандын шаарлары боюнча геомаалыматтарды жалпылоо жана шаарларды мейкиндик-аймактык өнүктүрүүнүн объективдүү жана субъективдүү факторлорун аныктоодо ар кандай методдордун синтезин жалпылоо.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү Кыргызстандын шаарларын келечектүү аймактык өнүгүүсүн долбоорлоо принциптерин жана методологиясын иштеп чыгууда жана шааркуруу долбоорлорун ишке ашырууда турат, бул өз кезегинде шаарлардын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуучу инструмент болуп саналат.

Теориялык жана практикалык мааниси. Системалык мамилеге жана комплекстүү ыкмага негизделген шаарлардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүү принциптерин аныктоо боюнча изилдөө Кыргызстандын шаарларынын келечектүү аймактык туруктуу өнүгүүсүн долбоорлоо жана шааркуруу долбоорлорун ишке ашыруу практикасында маанилүү болуп саналат; шаарларды мейкиндик-аймактык долбоорлоонун усулдарын жана системалуулугун өркүндөтүү менен байланышкан. Бул практикалык процесс шаарлардын шааркуруу кадастры түрүндө өткөрүлүп жаткан мониторингдин сапаты менен байланыштуу, ал өз кезегинде тартылуучу инвестициялардын, экономикалык көрсөткүчтөрүн баалоо жана шаардагы жана жалпысынан бүтүндөй шаардагы ири курулуш объекттерин каржылоо менен байланыштуу.

Коргоого коюлган диссертациянын негизги жоболору:

- шаарлардын мейкиндик-аймактык өнүгүшүнө таасир тийгизген факторлор;
- шаарларды өнүктүрүүнүн жана Кыргызстандын отурукташуу системасынын тарыхый этаптары;
- шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүмүнүн жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн типологиясы;
- Кыргызстандын шаарларында жана калктуу пункттарында шааркуруу мониторингин жүргүзүү методдору;
- Кыргызстандын шаарларынын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн усулдары жана принциптери.

Диссертациянын илимий жоболорунун жана натыйжаларынын ишенимдүүлүгү жана негиздүүлүгү теориялык жана практикалык изилдөөлөрдүн толуктугу, илимий конференцияларда жана семинарларда алардын оң бааланышы менен ырасталат, беш жеке турак жай конуштарынын 2020-2021-жылдардагы долбоорлорун, Н.Исанов атындагы КМКТУнун

"Шааркуруу" кафедрасы "Ак-Тилек" айылынын башкы планын иштеп чыгууда тастыкталган. (2021).

Издөнүүчүнүн өздүк салымы: изилдөө бөлүмдөрүндө түздөн-түз иштөөдө, илимий-теориялык иштерге талдоо жүргүзүүдө, талдоо методдорун тандоодо, алынган натыйжаларды талдоодо жана иштеп чыгууда, изилдөө темасы боюнча публикацияларды жана докладдарды даярдоодо турат. Автор "Шааркуруу" кафедрасында бул тематика боюнча илимий-изилдөө жана долбоордук иштелмелердин жооптуу аткаруучусу болуп саналат.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору 10 (он) илимий макалаларда жарыяланып, илимий-практикалык конференцияларда докладдар берилген: «Регионалдык архитектуралык-көркөм мектептери» эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Новосибирск, РФ, 2015ж.); «Маданияттын руханий фактору катары азыркы шаардын көркөм-тарыхый чөйрөсүн сактоо» (Казань, Татарстан, РФ. 2018ж.); «Бишкек – келечектин шаары» Тегерек столдо (2018ж.); «Учурдун талаптары: курулуш тармагынын жаңычыл өнүгүүсү, аны санариптештирүү жана стандартташтыруу көйгөйлөрү» (2019 ж.); «Илимий-техникалык жана билим берүү мейкиндигиндеги интеграциялык процесстер» (2021 ж.); «Тоолуу аймактарды жана экосистемаларды туруктуу өнүктүрүүдө илимдин жана инновациялык технологиялардын ролу» (2022 ж.).

Изилдөөнүн материалдары жана жыйынтыктары Н.Исанов атындагы КМКТАУ «Сеймотуруктуу курулуш» ИИИ «Кыргыз Республикасынын аймагын өнүктүрүүнүн башкы схемасынын жана жайгаштыруу тутумунун концепциясы» (2020-2021 жж.) жана «Кыргыз Республикасынын шаарларынын инженердик-транспорттук инфраструктурасын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү» (2020-2021 жж.) темалары боюнча илимий-изилдөө ишинин отчетторуна; 750400 "Шааркуруу" багыты боюнча шаар курууну долбоорлоо, курстук жана дипломдук долбоорлоо, магистрдик диссертациялардын, иштелип чыккан дисциплиналарынын окуу-методикалык комплекстерине киргизилген.

Жыйынтыктарды басмада жарыялоо. Диссертациянын мазмуну рецензияланган илимий журналдарда басылып чыккан 10 илимий макалада баяндалды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн жана корутундудан, машинкада басылган 178 барактан, 3 таблицадан, 8 сүрөттөн жана 179 аталыштагы колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

Диссертациянын кыскача мазмуну

Киришүүдө изилдөөнүн аталышынын актуалдуулугу негизделген; иштин максаты аныкталган; изилдөө ыкмалары, изилдөөнүн теориялык жана практикалык маанилүүлүгү баяндалган; изилденип жаткан маселелер боюнча адабияттарга обзор берилген.

Биринчи бөлүм “Совет мезгилинен тартып азыркы учурга чейин Кыргызстандын шаарларын өнүктүрүүнүн теориялык өбөлгөлөрү” «Шаарлардын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн теориялык негиздери жана долбоорлоо өбөлгөлөрү» бөлүмдө шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүмүнүн теориялык негиздерин жана алардын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн негизги өбөлгөлөрүн талданган.

Шааркуруу теориясы боюнча, шааркуруу теориясы жана практикасы менен чектеш дисциплинарлар боюнча архитекторлордун жана изилдөөчүлөрдүн эмгектери каралып, талданды:

Шаардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүшү боюнча З.Н.Яргинанын, В.А.Лавровдун, Ю.П.Бочаровдун, О.К.Кудрявцевдин, И.М.Смолярдын, А.Э.Гутновдун, В.А.Сосновскийдин, Я.В.Косицкийдин, И.А.Иодонун, Ю.А.Протасованын, В.А.Сысоеванын эмгектери изилденген.

А. Э. Гутнов (1983-1984) шаарлардын аймактык өнүгүүсүнө, анын ичинде социалдык-экологиялык жана экономикалык аспектилерге комплекстүү мамиле жасоонун маанилүүлүгүн баса белгилеп, шаардын табигый өсүшүн сөзсүз деп эсептеп, анын өнүгүүсүн коопсуз жана пайдалуу багытта жүргүзүүнү сунуш кылган.

В.А.Лавров жана О.К.Кудрявцев (1976-1977) шаардын аймактык өнүгүүсү шаардын пландоо түзүмүн натыйжалуу өнүктүрүү боло турган артыкчылыктуу багыттар боюнча чектеш аймактардын өсүшү менен жүргөндүгүн белгилешкен.

Ю.П.Бочаров жана О.К.Кудрявцев (1972-1987) шаарлардын пландоо структурасынын түрү менен алардын геометриясынын ортосундагы өз ара байланышты изилдеп, центрдик өнүгүүсү менен статикалык жабык түзүмдөрдү жана сызыктуу аймактык өсүшү менен мүнөздөлгөн ачык ийкемдүү структураларды бөлүп көрсөтүшкөн.

В.А.Сосновский (1988) шаардын компакттуу-центрдик өнүгүүсүн изилдеп, аймактык өсүү багытын тандоону функционалдык байланыштар жана транспорттук инфраструктура менен байланыштырып, мейкиндикти өнүктүрүүнүн эки формасын аныктаган: чектеш жерлердин эсебинен кеңейтүү жана курулуштун тыгыздыгын жогорулатуу, аймактык структурада шаардын ролун күчөтүү контекстинде болжолдоонун маанилүүлүгүн баса белгилөө.

З. Н. Яргина (1984) шаардын өнүгүшүн социалдык-демографиялык, экономикалык, социалдык-маданий, экологиялык факторлор жана тарыхый-архитектуралык мурастар менен, шаар түзүүчү базанын өзгөрүшү, өнөр жайдын жылышы, турак жай жана рекреациялык зоналардын кеңейиши менен байланыштырган, ошол эле учурда чыгымдарды азайтуу жана иерархиялык структураны өнүктүрүү үчүн аймакты компакттуу уюштуруунун маанилүүлүгүн баса белгилеген.

И.М.Смоляр (2001) шаарды өнүктүрүүнүн бүтүндүгүн жана функционалдык байланыштуулугун камсыз кылуу үчүн табигый жана антропогендик факторлор менен шартталган жайгаштыруу үчүн райондорду тандоого жана пландаштырууга таасир этүүчү шааркурууда көп түрдүү стратегиялардын зарылдыгын белгилейт.

А.В.Крашенинников (2005) турак жай курулушун өнүктүрүү боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдеп, жеке менчик шартында шаардын өсүшү долбоорлоо, курулуш, дизайн, инвестиция алуу маселелери боюнча көптөгөн өзүнчө чечимдерди кабыл алуудан көз каранды экенин белгиледи.

Я.В.Косицкий (2005) өз изилдөөлөрүндө шаарлардын мейкиндик-аймактык өсүшүнүн функцияларына жараша үч түрүн аныктайт: шаардык чөйрөнү тыгыздоо жана кабаттын көбөйүшү менен компакттуу, шаар четиндеги зоналарды өздөштүрүү аркылуу өнүгүү менен чектелбеген жана спутник шаарларды түзүүнү камтыган топтук.

И.А.Иодо, Ю.А.Протасова, В.А.Сысоева (2015) социалдык-экономикалык өсүштүн циклдүүлүгүнө ылайык шаардын аймактык өсүшүнүн циклдик мүнөзүн белгилешет.

Шаарларды архитектуралык–пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүү жана отурукташтыруу боюнча Кыргызстандын изилдөөчү-архитекторлорунун эмгектери изилденген - И.В.Тонкой (1987) региондук аймактык-өнөр жай комплекстеринин шарттарында шаарлардын пландоо түзүмүнүн түзүлүшүн изилдеген; Б.А.Сарымсаков (1987) чакан шаарлардын пландоо структурасынын түзүлүшүн караган; И.Д.Кадырбеков (1983) изилдөөлөрүндө отурукташууну түзүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдеген; С.Ж.Үсөнов (1991) тоолуу аймактарда отурукташуунун экологиялык жана шааркуруу аспектилерин изилдеген; А.Ш.Султаналиева (1997) тоо-көл ландшафтында туризм инфраструктурасынын түзүлүшүн изилдеген.

Ошондой эле чет элдик изилдөөчүлөр - Ричард Сеннетт, Рикки Бердетт, Ян Гейл, Деян Сужич, Джейн Джейкобс, Митчелл Йоахимдин эмгектери изилденген, Алардын изилдөөлөрү шаарлардын өсүшү, турак жай, мобилдүүлүк, транспорт, шаардык дизайн жана шаардык чөйрөнү кайра иштеп чыгуу, жашоочулардын социалдык ыңгайлуулугу, башкаруу, туруктуулук жана шаардык чөйрөнүн өзгөрүшүнө мониторинг жүргүзүү маселелерине багытталган.

Колдо болгон маалыматтарга караганда, Кыргыз Республикасында шааркуруу теориясы жана методологиясы, шаарларды архитектуралык-пландоо, мейкиндик-аймактык өнүктүрүү жана отурукташуу боюнча 1990-жылдардын башынан бери илимий изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес.

Шааркурууну өнүктүрүүнүн тарыхый этаптарын изилдөөгө жана Кыргызстандын шаарларынын жана калктуу пункттарынын калыптанышына

жараша байыркы мезгилден азыркы учурга чейинки мезгилди камтыган шаарлардын өнүгүү тарыхын мезгилдештирүү иштелип чыккан. Ар бир мезгил белгилүү убакытты жана Кыргызстандын шааркуруунун өнүгүүсүнүн деңгээлин, айрым шаарлардын өнүгүшүн жана өзгөрүүнүн абалын сүрөттөлүшү менен, статустун өзгөрүшү, архитектуралык-пландоо түзүмүнүн өнүгүүсүн жана аймактык өсүшүн камтыйт: I мезгил – байыркы доорлордон баштап 1917 ж. чейин, II мезгил - 1917-1940 жж., III мезгил - 1941-1970 жж., IV мезгил - 1971-1990 жж., V мезгил – 1991 ж. баштап азыркы мезгилге чейин.

Кыргызстандын шаарлары пландуу борборлоштурулган башкаруунун директиваларына ылайык Советтер Союзунун мезгилинде интенсивдүү өнүккөн. Шаарлардын өзгөчө интенсивдүү мейкиндик-аймактык өнүгүүсү 1971-жылдан бери байкалган. Согуштан кийинки шаарды активдүү калыбына келтирүү жана реконструкциялоо мезгили, базар экономикасына өтүү процесси эң актуалдуу, шаарларды андан ары өнүктүрүү үчүн өз ара көз каранды жана өз ара байланышкан көйгөйлөргө ээ.

Кыргызстандагы социалдык-саясий шарттардын өзгөрүшү 1991-жылдан кийин шаарлардын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнө өз изин калтырды, шаарлардын жана шаар тибиндеги поселоктордун сандык курамы өзгөрдү, шаар түзүүчү объекттердин номенклатурасы, шаардын жана анын коомдук борборлорунун көрүнүшү өзгөрдү.

Орто кылымдагы шаарчалар ортоазиялык регионуна тиешелүү түзүлүшү менен, бирок уникалдуу өзгөчөлүктөрү мейкиндик-аймактык идентификациясы менен принципалдуу айырмаланган – түзүлүшү үч бөлүктөн турган, мейкиндиктер дубалдар менен бөлүнгөн, шаардын аймагыда “узун дубалдары” чектелген. Кокон хандыгынын чептери орто кылымдагы шаарчалардын ордуна курулган. 1917-жылдан азыркы учурга чейинки мезгил-Кыргызстандын аймагын өздөштүрүү жана шаарлар менен калктуу пункттардын калыптануу мезгили, алардын совет мезгилиндеги өнүгүүсү жана рынок мамилелеринин шарттарында азыркы өнүгүүсү.

Туруктуу демографиялык өсүш менен бирге шаарларды жана калктуу пункттарды өнүктүрүү турак жай-социалдык жана инженердик инфраструктура объекттерине болгон муктаждыктын жана калктын башка муктаждыктарынын көбөйүшүнө алып келет. Ошол эле учурда бир өнөр жай объектисинин базасында негизделген шаарлар өндүрүштүк ишмердиктин токтоп калышынан улам аймактык өнүгүүгө ээ эмес, бул калктын миграциясын, технологияларды жаңылоого каржылоонун жана инвестициялардын жоктугун жана башка себептерди пайда кылат.

Эң биринчи жайгаштыруу түзүмү алгачкы орто кылымдарда (V-VI кылымдардан баштап X-XII кылымдарга чейин) пайда болгон. Пайда болушуна тарыхый жана саясий өбөлгөлөр себептүү: Кыргызстан аймагы аркылуу Улуу

Жибек Жолунун түндүк жана түштүк тилкелери кирген; V-VI кылымдарда элдердин дүйнөлүк көчүп-конуусу башталган. Бул мезгилде шаарлардын көрбөгөндөй өсүшү жана ар түрдүү маанидеги жана арналыштагы шаарлардын линиялык кербени түзүлгөн. XIX кылымдын ортосуна чейин көчүп-конуу жашоо шарт болуп, “кыштоо” тибиндеги айылдар бар болчу. Отурукташкан калктын концентрация борбору Кокон чептери болгон.

СССР мезгилинде Кыргызстан агрардуу өнүктүрүү аймагы болуп, шаарлардын өнүгүүсүнө экинчи даражадагы көңүл бурулган. Жайгаштыруу системасын өнүктүрүү өндүрүштүн агрардык түрүнө да байланыштуу. Калктуу пункттардын топтук системасы орто жана чакан шаарлардын базасында өнүккөн. Ири калктуу пункттардын топтук системасы аймактык-өндүрүштүк жана агрардык-өндүрүштүк комплекстерди түзгөн, ошол шаардык жайгаштырууну активдүү өнүктүрүүгө көмөк болгон.

1991-жылдан кийин айылдык калктуу пункттардын саны көбөйүп, шаарлар менен шаар тибиндеги айылдардын саны кыскарды. 2000-2010-жылдары калкынын саны 10 000ден ашкан кээ бир шаар тибиндеги айылдар жана ири айылдык калктуу конуштар (Баткен, Кербен, Исфана, Кочкор-Ата, Ноокат, Кайыңды, Айдаркен, Кадамжай, Токтогул, Кемин, Орловка) шаар категориясына которулган. 1998-жылы Жаңы Жер кодексинин кабыл алынышы жана жерге жеке менчиктин киргизилиши айыл калкынын Кыргыз Республикасынын ири шаарларына миграциясынын көбөйүшүнө өбөлгө түздү, бул шаар четиндеги аймактарда айыл чарба жерлеринин кыскарышы менен шаарлардын аймагынын кеңейишине алып келди.

Азыркы этапта отурукташтыруунун калыптанган системасы 1955 калктуу конуштан турат, алардын ичинен 32 шаар, 12 шаар облустук жана 18 шаар райондук маанидеги, 9 шаар тибиндеги айыл). Алардын ичинен 7 шаар облустук борборлордун ролун аткарат, 15 шаар райондук борборлор болуп саналат. Ошондой эле, Кыргызстандын шаарлары ар бир областтагы калктуу конуштардын облустук жана райондук түзүлгөн топтук системаларын айылдар аралык тейлөө борборлору болуп саналат. Айылдар аралык тейлөөнүн баскычтуу системасы Советтер Союзунун мезгилинде түзүлгөн жана азыркы учурда өзүнүн структурасын сактап келет.

Облустук жана райондук баш ийүүдөгү шаарлар облустун жана республиканын өндүрүштүк күчтөрүнүн түзүмүндө чоң роль ойнойт, анткени азыркыга чейин сакталып калган өнөр жай объектилери аз кубаттуулукта иштеп жатат. Ошондой эле, республикада 40тан ашык калктуу конуштар бар, алар аймактык жана райондук маанидеги локалдуу агломерациялардын борбору болушу мүмкүн.

Кыргызстандагы базар экономикасынын шартында 30 жылдык мезгилде, объективдүү жана субъективдүү себептер боюнча, шаар куруу-мейкиндикти

долбоорлоо жана болжолдоо жолу менен өлкөнүн аймагында (Ысык-Көл зонасынан тышкары) жайгашууну жөнгө салуу көйгөйлөрү каралбайт. Кыргыз Республикасында калктын жашоо-турмушу менен байланышкан, күнүмдүк жана узак мөөнөткө чейин, шааркуруу көйгөйлөрү илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүнү, анын ичинде шаарларды өнүктүрүүнүн келечегин болжолдоону талап кылат.

Экинчи бөлүмүндө “Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүн изилдөө методдору жана негизги факторлорду талдоо” шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүмүнүн жана шаарлардын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнөн түзүлгөн схемаларынын мүнөзүн жана өзгөчөлүктөрүн изилдөө методикасы берилген.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргызстандын шаарлары.

Изилдөөнүн предмети: шаарлардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн өз ара байланышкан процесстери.

Изилдөөнүн чектери 1971-жылдан баштап азыркы учурга чейин, Кыргызстандын шаарларынын жана калктуу конуштардын тутумунун мейкиндик-аймактык интенсивдүү өнүгүү мезгили катары алынган.

Тандалып алынган методикага ылайык Кыргызстандын 32 шаарынын архитектуралык-пландоо түзүмүн 1970-жылдардан азыркы мезгилге чейин өнүктүрүү талданган.

Архитектуралык-пландоо түзүмүнүн типологиясын түзүү шаар ээлеген аймактын калкынын санына, пландоо түзүмүнүн түрүнө, структуранын композициялык бирдейлигине, шаардын агломерация системасындагы байланышына негизделет. Шаар куруу анализи Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо түзүмүн өнүктүрүүнү төмөнкү топтор боюнча рейтингдөөгө мүмкүндүк берди:

I группасы - белгиленген администрациялык чектерде архитектуралык-пландоо түзүмүн өнүктүргөн шаарлар;

II группасы - -архитектуралык – пландоо түзүмүн өнүктүрүү периметри боюнча же эки-үч тараптан жайгашкан айылдык калктуу конуштардын пландоо түзүмү менен байланышкан шаарлар;

III группасы – архитектуралык-пландоо түзүмүн өнүктүрүүчү шаарлар аймактык системаны жана агломерациянын башка элементтери менен байланышты түзөт;

IV группасы – архитектуралык-пландоо түзүмүн өнүктүрүү вектордук аймактык өнүктүрүү мүнөзүнө ээ болгон шаарлар.

Шаарларды жана калктуу конуштарды башкаруунун колдонуудагы принциби, шаарлардын администрациялык баш ийүүсүнүн курамына айылдык аймактардын территорияларын киргизүү менен, шаарлардын жана айылдардын аймактык өз ара мамилелеринин көбөйгөндүгүн көрсөтөт, алар архитектуралык-

пландоо түзүмүн, шаардын экономикасын өнүктүрүүгө таасирин тийгизет, шаарлардын инженердик-транспорттук жана социалдык инфраструктурасына эксплуатациялык чыгымдарды көбөйтөт. Шаардык аймактарды башкаруу, жөнгө салуу, эксплуатациялоо жана өнүктүрүүнүн калыптанган принциби шаарлардын архитектуралык-пландоо өнүгүүсүнүн мониторинги канчалык маанилүү экенин көрсөтүп турат.

Шаардын мейкиндик-аймактык өнүгүшү – шааркуруу теориясынын категориясы катары шаардын социалдык-экономикалык, экологиялык жана структуралык (морфологиялык) өзгөрүүлөрүнө (трансформациясына) негизделген, шаар аймагынын конфигурациясынын, структурасынын, системаларынын жана комплекстеринин өзгөрүү өзгөчөлүктөрүн көрсөтөт.

1991-жылдан кийин активдүү мейкиндик-аймактык өнүгүү Кыргызстандын бардык шаарларында, өзгөчө статуска ээ болгон (Ош жана Бишкек) жана шаардык агломерациялардын шаар-борборлору болуп саналган негизги шаарларда байкалат. СССР мезгилинде аймактык-өндүрүштүк комплекстерди жайгаштыруу менен моноцентрлик агломерациялар түзүлгөн: Чүй өрөөнүндө агломерация ири борбор Бишкек шаарынын айланасында, Жалал-Абад облусунда облустук борбор - Жалал-Абад шаарынын айланасында, Ош облусунда - түштүк борбордун айланасында түзүлгөн.

2001-жылы Кыргыз Республикасынын чакан шаарларын жана шаар тибиндеги поселокторун өнүктүрүүнүн мамлекеттик концепциясы бекитилген (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому 31-декабрь, 2001-жыл, № 843), ал аларды социалдык-экономикалык кайра жаратууга багытталган. Концепцияны ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн шаарды өнүктүрүүнүн стратегиялык планын түзүү сунушталган, ал аймактык саясаттын уландысы болуп, социалдык заказды, экологиялык коопсуздукту, маалыматтык инфраструктураны өнүктүрүүнү эске алуу менен инфраструктуралык принципке жана өзүн-өзү каржылоого негизделген. Ачык жеткиликтүү маалыматтарды талдоонун натыйжалары боюнча, тилекке каршы, Кыргызстандын шаарларынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан Концепция жарым жартылай аткарылган. Шаарлардын жана калктуу конуштардын башкы пландары иш жүзүндө 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын Регионалдык саясатынын концепциясы бекитилгенден кийин иштелип чыга баштаган (31-март, 2017-ж.б. П194).

Кыргыз Республикасынын шаарлары, мейкиндик-аймактык жагынан, шаар четиндеги зонанын эсебинен өздөрүнүн администрациялык-аймактык чек араларынан ашып кеткен жана иш жүзүндө жакын жайгашкан айылдар ири борборлорго кирет. Азыркы учурда, жаңы администрациялык-аймактык чек аралардын долбоорлорунун жоктугунан жана өз убагында чечилишинен улам айылдардын түзүлгөн аймактарын бир нече айылдык аймактарга бөлүү жер жана

шааркуруу укуктук мамилелеринин көйгөйлөрүн жаратууда. Анткени Кыргызстандын колдонуудагы мыйзамдары боюнча шаарлардын жана калктуу конуштардын тиешелүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары шаардын чегиндеги жана калктуу конуштардын жаңы чектериндеги жер ресурстарын жана аймактарды тескешет.

Шаарлардын мейкиндик жана аймактык өнүгүүсүнө жүргүзүлгөн талдоонун натыйжалары боюнча шаарлардын типологиясынын өзгөчөлүктөрү аныкталды:

А группасы - өнүгүү туруктуу мүнөзгө ээ (Кемин, Кок-Жаңгак, Орловка, Балыкчы).

В группасы - өнүгүү экстенсивдүү мүнөзгө ээ (Баткен, Исфана, Кадамжай, Кайыңды, Кант, Кочкор-Ата, Токтогул, +згөн, Айдаркен, Кара-Балта, Кара-Суу, Кызыл-Кыя, Ноокат, Шопоков).

С группасы – шаар четиндеги аймактарды өздөштүрүү жана ички курулушту тыгыздоо аркылуу өнүгүү интенсивдүү мүнөзгө ээ (Бишкек, Ош, Жалал-Абад, Каракол, Токмок).

Д группасы - өнүгүү адаптациялык мүнөзгө ээ, ал жердин табигый-ландшафттык шарттарынын чектөөлөрүнө жана өзгөчөлүктөрүнө жараша болот (Кара-Көл, Майлуу-Суу, Нарын, Талас, Таш-Көмүр, Чолпон-Ата, Кербен, Сүлүктү).

Талдоонун негизинде **шаарлардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык түзүмүн өнүктүрүүнүн негизги факторлору** аныкталды:

Жаратылыштык-ландшафттык шарттар - пландоо түзүмүнө таасир этет, алардын экологиялык мааниси маанилүү, шаардын келечектеги архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүү багытына өбөлгөлөрдү түзөт жана алдын ала аныктайт.

Шаардын учурдагы абалы жана функционалдык ролу, райондо же облуста, же бүтүндөй өлкөнү жайгаштыруунун калыптанган шааркуруу системасында, шаарлардын өнүгүүсүнүн социалдык-экономикалык темптерине таасир көрсөтүүчү системанын борбору, жетектөөчү же экинчи даражадагы көмөкчү борбор (түйүн) катары ролу.

Жашаган адамдын саны - шаарлардын жана калктуу конуштардын классификациясындагы негизги белгилердин бири; шаарлардын жана айылдардын аймактык өнүгүүсүнө шарт түзөт; мамлекеттин урбанизация деңгээлине таасир этет. Ошол эле убакытта, калктуу пункттун экономикалык базасынын өнүгүшү, жашоонун ыңгайлуулугу, транспорттук тейлөө жана экологиялык абалы менен өз ара кызматташат.

Инженердик-транспорттук коммуникациялардын өнүгүүсү - шаардын функционалдык аймактарынын ортосундагы туруктуу мамилелерди сактоого, жерди пайдалануу деңгээлин жогорулатууга, аймактардын, эмгек колдонулган

жерлердин транспорттук жеткиликтүүлүгүн, товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн мобилдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет жана шаарды айланып өтүү убактысын кыскартат.

Шаардын социалдык-экономикалык базасын өнүктүрүү (шаардын профили, анын администрациялык маанидеги статусу) шаардын басымдуу функционалдык экономикалык профилине жана администрациялык-аймактык маанидеги анын статусуна жараша болот.

Шаардык аймактын потенциалы көптөгөн көмөкчү факторлордон турат, алар өз ара аракеттенишет, аймактын өнүгүшүнө салым кошот. Көмөкчү факторлор аймактык (аймактык, табигый, инфраструктуралык, транспорттук потенциалы), мейкиндик (эстетикалык, тарыхый-маданий туристтик потенциалы) жана социалдык-экономикалык (социалдык, экономикалык, экологиялык потенциалы) белгилери боюнча классификацияланат.

Шаардын менеджменти (шаардын иштешин жана өнүгүшүн башкаруу) – илимий методдорго жана ыкмаларга негизделген аймактык пландоо, долбоорлоо жана башкаруу фактору.

Үчүнчү бөлүмдө “Кыргызстандын шаарларынын мейкиндик-аймактык өнүгүсүнүн өзгөчөлүктөрү” жалпысынан өлкөнүн аймагынын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүн өнүктүрүү үчүн мейкиндик-аймактык пландоо жана долбоорлоо максатында кийин шаар куруу талдоосун жүргүзүү менен шаарлардын жана калктуу конуштардын аймактарынын абалын эске алуу менен мониторинг функциясы чагылдырат.

Азыркы учурда, шаардагы шааркуруу өзгөрүүлөрүнө мониторинг жүргүзүү шаардын тиешелүү аймактык шааркуруу жана архитектура башкармалыктары тарабынан шаардын кезметтик планын жүргүзүү менен аткарылат. Шаардын кезметтик планы (М 1:2000 топографиялык карта-съемкада жүргүзүлөт, ал эми М 1:5000 жана М 1:500 боюнча айрым объекттер) архитектуралык-шааркуруу иш-аракеттеринин объекттерин көрсөтөт жана башкы планды ишке ашыруу, деталдуу пландаштыруу, реконструкциялоо долбоорлору, ошондой эле эсепке алуу, шаар курууну талдоо жана бийлик органдары тарабынан чечим кабыл алуу үчүн негиз болуп кызмат кылат. Шаардын кезметтик планын жүргүзүү технологиясы объекттерди долбоорлоодон жана техникалык маалыматтарды берүүдөн баштап объекттерди макулдашууда, курууда жана өткөрүп берүүдө нөөмөттүк пландагы жана архивдеги өзгөртүүлөрдү каттоого чейинки комплекстүү системалык аракеттерди камтыйт, бул шаар куруу маалыматынын актуалдуулугун жана толуктугун камсыз кылат.

Азыркы учурда, Бишкек шаарында кезметтик план кол менен жүргүзүлөт, мында М 1:2000 жана М 1:500 топографиялык сүемкаларга тартууларды актуалдаштыруу көйгөйлөрү бар, бул маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонууну талап кылат. Кезметтик планды жүргүзүү, укуктук

жана ченемдик актыларга таасир этүү менен, долбоорлоочулардын, иликтөөчүлөрдүн, куруучулардын, эксплуатациялык уюмдардын жана мамлекеттик кызматтардын ортосунда маалыматтык-технологиялык өз ара байланыштардын жоктугунан көйгөйлөргө туш болот, бул шааркуруу кадастрындагы маалыматтардын толуктугуна жана кабыл алынуучу шааркуруу чечимдеринин сапатына таасирин тийгизет.

Илимий-техникалык прогресстин деңгээлин жогорулатуу менен, анын ичинде Кыргызстанда кезметтик планды жүргүзүү маалыматтык-коммуникациялык технологияларды пайдалануу менен шааркуруу кадастрынын негизи болуп кызмат кылышы керек. Шаардын аймагында мониторинг жүргүзүү боюнча жүргүзүлгөн талдоонун негизинде шаардын кезметтик планы түрүндөгү "кол менен" жүргүзүү шааркуруу ишмердүүлүгүнүн субъекттери боюнча зарыл болгон шааркуруу маалыматтарынын көлөмүн камтыбайт деп айтууга болот.

Шааркуруу мониторинги (шааркуруу кадастрына келтирилген) негизинен шааркуруу долбоорлоону жүргүзүү, өнүктүрүү концепциясын даярдоо, башка долбоорлоо-изилдөө иштери жана шааркуруу чечимдерин негиздүү кабыл алуу, андан ары курулуш долбоорлорун ишке ашыруу боюнча методологиялык принцип болуп саналат.

Мейкиндик-аймактык пландаштыруу – бул аймактын, аймактын жана өлкөнүн аймактык уюму менен өз ара аракеттенүү аркылуу калктуу конуштардын мейкиндик өнүгүүсүн пландаштыруу. Комплекстүү өнүктүрүүнү жана региондук социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү чечүүнү камсыз кылуу үчүн илимий-техникалык негиздемелерге жана аймактык келечектүү экономикалык пландоонун эсептөөлөрүнө байланыштуу. Тиешелүү аймактык деңгээлдерде шааркуруу долбоорлорун иштеп чыгуу (райондук пландоо схемалары жана долбоорлору, бүткүл өлкөнү жайгаштыруунун Башкы схемасы) районду, облусту жана өлкөнү экономикалык пландаштырууда негизги ролду ойнойт, жарандык жана өнөр жай курулушунун зарыл болгон кубаттуулугун аныктайт; райондордун жана областтардын аймактарын, жалпысынан өлкөнүн аймагында туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылуу үчүн.

Кыргыз Республикасынын шаарлары 1991-жылдан тартып шаар четиндеги айылдык калктуу конуштардын эсебинен администрациялык чек аралардын чегинен мейкиндиктик өнүгүүгө ээ болуу менен аймактык жактан өстү. Бул аймактарда жашаган күнүмдүк жашоо шаарлар менен айылдардын ортосунда калктуу конуштар аралык байланыш көбөйгөн транспорттук-инженердик коммуникациялар, тейлөө объекттери, жумуш орундары менен байланышкан.

Кыргыз Республикасында 1991-жылдан тартып шаар куруу долбоорлорунун жогорку деңгээлдери: өнүгүүнүн башкы схемасы жана райондук пландоонун схемалары жана долбоорлору иштелип чыккан эмес. 2018 жана 2021-жылдарда иштелип чыккан "2018-2022-жылдарга региондук саясаттын концепциясы" жана

"Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы" ишке ашыруу үчүн мыйзамдык базаны жаңылоо, өнүктүрүүнүн тармактык жана аймактык программаларын иштеп чыгуу жана пилоттук калктуу конуштарды өнүктүрүү программаларын макулдашуу ("өсүү точкалары") региондорду социалдык-экономикалык өнүктүрүүгө талдоо жүргүзүү жана колдо болгон резервдерди жана келечектүү мүмкүнчүлүктөрдү табуу менен, тиешелүү мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу өкүлдөрү тарабынан коюлган милдеттердин өз убагында аткарылбагандыгынан жана аткаруу мөөнөттөрүнүн үзгүлтүккө учурашынан улам бул концепцияларды жана программаларды ишке ашыруу ишке ашырылган жок.

Мейкиндик-аймактык пландоо негизги инструмент – шааркурууну долбоорлоонун, шаарлардын жана бүтүндөй мамлекеттин мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн принциби катары кызмат кылат.

Шаарларды архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүүнүн негизги принциптери шаарды пландоо, долбоорлоо жана башкаруу менен байланышкан, илимий изилдөөлөрдө, мейкиндик-аймактык долбоорлоодо, шааркурууга мониторинг жүргүзүүдө жана шааркуруу ишмердүүлүгүн башкарууда чагылдырылат.

Азыркы шаардын өнүгүшү учурдагы райондун/облустун/өлкөнүн мейкиндигинде өнүгүүнүн негизи катары мейкиндик-аймактык пландоо жана шаардык процесстерге туруктуу мониторинг жүргүзүү менен шартталган. Мында шааркуруу чечимдерин кабыл алуунун же шааркуруу ишмердүүлүгүн башкаруунун инновацияларын, методдорун жана натыйжаларын киргизүүнүн негизи катары илимий изилдөөлөрдүн ролу маанилүү. Мейкиндик-аймактык долбоорлоо шаардын туруктуу мониторингинин натыйжаларын пайдалануу менен, шаарлардын жана администрациялык-аймактык чек аранын орун алган аймактык байланыштары, инженердик-транспорттук коммуникациялары менен байланышкан, шаардын жаңы долбоорлонгон архитектуралык-пландоо түзүмүнө эсепке алынууга жана киргизилүүгө тийиш болгон социалдык-маданий жана башка объекттер менен камсыз кылуу боюнча орун алган көйгөйлөрүн аныктоо менен илимий изилдөөлөргө негизделет.

Шааркуруу мониторингинин маалыматтарын жана шааркуруу документтерин теориялык талдоого негизделген конкреттүү аймактагы илимий изилдөөлөр социалдык-экономикалык жана аймактык өнүгүүнү болжолдоого, натыйжаларды шаар куруу комплекстеринин долбоорлоруна жана долбоорлоонун башка түрлөрүнө интеграциялоо менен экологиялык жана инженердик көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүндүк берет.

Шааркуруу ишмердүүлүгүн жана шаардын өнүгүшүн башкаруу мамлекеттик жана жергиликтүү органдарда шааркуруу долбоорлорун уюштурууну, кароону, макулдашууну жана бекитүүнү камтыйт, мында бекитилген долбоорлор

архитектуралык-пландоо жана инженердик-техникалык шарттарды (мындан ары АПШ жана ИТШ) берүү үчүн нормативдик-техникалык негиз болуп калат, алар курулуш объекттерин долбоорлоого уруксат болуп саналат.

Туруктуу өнүгүүнүн максаттарынын программасы (БУУнун Хабитат-III Турак жай жана шаарларды туруктуу өнүктүрүү боюнча туруктуу өнүгүү максаттары, 2016-ж.) тарыхый-маданий жана табигый мурастарды сактоо менен шаарлардын экономикалык, экологиялык жана социалдык өнүгүүсүнүн ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылууну сунуштайт, ошол эле учурда шаардын туруктуу өнүгүүсү пландоо жана архитектуралык түзүлүштөгү, ошондой эле инженердик-транспорттук тармактагы өзгөрүүлөрдү камтыйт, мейкиндик-аймактык жана көлөмдүк-пландоо аспектилериндеги өсүштү чагылдырат. Жүргүзүлгөн изилдөө шаардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүү принциптерин ишке ашыруунун графикалык жана мазмундук моделин аныктоого мүмкүндүк берет. Шаар, анын аймагы, элементтери, процесстери, шаардык инфраструктура жана башка бөлүктөрү, татаал структуралык жана көп тараптуу система катары, аны өнүктүрүү төмөнкү принциптердин негизинде мүмкүн:

1. Илимий изилдөөлөр шааркуруу мониторингинин маалыматтарына негизделген жана шааркуруу ишмердүүлүгүн башкарууга, шааркуруу документтерин түзүүгө, социалдык-экономикалык өнүгүүнү пландаштырууга жана долбоорлорду ишке ашыруу методикаларын иштеп чыгууга багытталган, ошондой эле шаарды өнүктүрүүнүн концепцияларын жана божомолдорун түзүү жана мейкиндик-аймактык долбоорлоо үчүн теориялык негиз болуп кызмат кылат.
2. Шаардын аймагында жүргүзүлүүчү шааркуруу мониторинги, АПШ жана ИТШ тарабынан иштелип чыккан кезметтик пландын жана шааркуруу кадастрынын маалыматтарынын негизинде аймактык пландоо долбоорлорун иштеп чыгуунун жана шааркуруу долбоорлорун ишке ашыруу системасын долбоорлоонун жана калыптандыруунун негизи болуп саналат.
3. Шааркуруу ишмердүүлүгүн башкаруу шаар аймагында, шааркуруу мониторинги менен өз ара байланышта жана илимий изилдөөлөрдүн негизинде, шаарды өнүктүрүүнүн стратегиясын жана тактикасын, шааркуруу долбоорлорун ишке ашыруунун системалуулугун түзөт.
4. Мейкиндик-аймактык долбоорлоо - илимий изилдөөлөр жана шааркуруу мониторинги менен өз ара байланышта шааркуруу документтерин иштеп чыгууга, анын ичинде шаардын өнүгүүсүн аймактык пландаштырууга жана долбоорлоого, шааркуруу ишин башкаруунун негиздерине жана шааркуруу саясатын жүргүзүүгө багытталган.

Саналып өткөн шааркуруу, өз ара байланышкан жана өз ара көз каранды принциптер аймактык өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат-шаардын

архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн "вектордук багыттары" болуп саналат. Принциптердин биринин жоктугу иштелип чыккан программалардын натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна олуттуу таасир этиши мүмкүн.

Ошентип, илимий изилдөөлөрдү, шааркуруу мониторингин, мейкиндик-аймактык долбоорлоону жана шааркуруу ишин башкарууну Кыргызстандын шаарларынын мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн принциптери деп эсептөө сунуш кылынат. Мында, сунуш кылынган теориялык моделге ылайык шаардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүндө жогоруда аталган бардык принциптерди жана механизмдерди комплекстүү пайдалануу шаарларды оптималдуу жана туруктуу өнүктүрүү үчүн "инструменттерди" алуу мүмкүнчүлүгүн болжолдойт.

КОРУТУНДУ

иштин негизги натыйжалары төмөнкүлөр:

1. Кыргызстандын шаарларын өнүктүрүү боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында шаарлардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык түзүмүн өнүктүрүү процессинде негизги факторлор аныкталды:

Жаратылыштык-ландшафттык шарттар - шаардын мындан аркы архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүшүнүн багытынын таасир этүү жана алдын ала аныктоо фактору.

Шаардын учурдагы абалы жана функционалдык ролу, райондо же облустта, же бүтүндөй өлкөнү жайгаштыруунун калыптанган шааркуруу системасында.

Жашаган адамдын саны - шаарлардын жана айылдардын аймактык өнүгүү фактору.

Инженердик-транспорттук коммуникациялардын өнүгүүсү - шаардын функционалдык зоналарынын ортосундагы туруктуу мамилелердин фактору, жерди пайдалануу деңгээли, шаардын бардык аймактарынын транспорттук жеткиликтүүлүгү, эмгек колдонулган жерлер, товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн мобилдүүлүгү.

Шаардын социалдык-экономикалык базасын өнүктүрүү (шаардын профили, анын администрациялык маанидеги статусу) - шаардын басымдуу функционалдык экономикалык профилинин фактору жана администрациялык-аймактык маанидеги анын статусу.

Шаардык аймактын потенциалы көптөгөн көмөкчү факторлордон турат, алар өз ара аракеттенишет, аймактын өнүгүшүнө салым кошот.

Шаардын менеджменти (шаардын иштешин жана өнүгүшүн башкаруу) - илимий методдорго жана ыкмаларга негизделген аймактык пландоо, долбоорлоо жана башкаруу фактору.

2. 1971-жылдан тартып Кыргызстанда шааркуруу боюнча илимий эмгектерди

жана долбоорлорду талдоо 1991-жылдан тартып олуттуу изилдөөлөрдөгү боштукту ачып, өлкөнүн шаарларын алардын тарыхый-маданий, табигый-экологиялык өнүгүүсүнө жана башка аспектилерине басым жасоо менен терең изилдөө зарылдыгын баса белгиледи.

Кыргызстандагы шаарлардын жана калктуу конуштардын тарыхый өнүгүүсүн изилдөө шаарлардын архитектуралык-пландоо жана аймактык өнүгүүсүнүн жана отурукташтыруу системасынын беш тарыхый мезгилин сунуштоого мүмкүндүк берди: I мезгил – байыркы доорлордон баштап 1917 ж. чейин, II мезгил - 1917-1940 жж., III мезгил - 1941-1970 жж., IV мезгил - 1971-1990 жж., V мезгил – 1991 ж. баштап азыркы мезгилге чейин.

3. 1970-жылдан тартып Кыргызстан шаарларынын архитектуралык-пландоо түзүмүн өнүктүрүү боюнча изилдөөлөр өнүгүүнүн дифференциалдык мүнөзүн көрсөттү. Негизинен 1991-жылга чейин шаарларды өнүктүрүү башкы планга ылайык жүргүзүлгөн. 1991-жылдан кийин саясий, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр жана укуктук жаңылыктар (жеке менчик жөнүндө мыйзамды киргизүү, Жер кодексин кабыл алуу ж.б.) Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнө таасирин тийгизди. Шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүмүнүн жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн төмөнкүдөй типологиясынын өзгөчөлүктөрү аныкталды:

А группасы - өнүгүү туруктуу мүнөзгө ээ (Кемин, Кок-Жаңгак, Орловка, Балыкчы).

В группасы - өнүгүү экстенсивдүү мүнөзгө ээ (Баткен, Исфана, Кадамжай, Кайыңды, Кант, Кочкор-Ата, Токтогул, +згөн, Айдаркен, Кара-Балта, Кара-Суу, Кызыл-Кыя, Ноокат, Шопоков).

С группасы – шаар четиндеги аймактарды өздөштүрүү жана ички курулушту тыгыздоо аркылуу өнүгүү интенсивдүү мүнөзгө ээ (Бишкек, Ош, Жалал-Абад, Каракол, Токмок).

Д группасы - өнүгүү адаптациялык мүнөзгө ээ, ал жердин табигый-ландшафттык шарттарынын чектөөлөрүнө жана өзгөчөлүктөрүнө жараша болот (Кара-Көл, Майлуу-Суу, Нарын, Талас, Таш-Көмүр, Чолпон-Ата, Кербен, Сүлүктү).

4. Кыргызстандын шаарларын туруктуу, архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүү үчүн шаар аймагына туруктуу шаар куруу мониторингин жүргүзүү (шаар куруу кадастрын уюштуруу менен) жана маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен шаардын өзгөрүүлөрүнө андан ары талдоо жүргүзүү сунушталат.
5. Кыргызстан шаарларынын өнүгүшүн шаар куруу талдоосунун негизинде Кыргыз Республикасынын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүү принциптери түзүлгөн:

- Илимий изилдөө – шаарды өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгуунун теориялык негизи.
- Шааркуруу мониторинги - аймактык пландоо долбоорлорун иштеп чыгуунун жана шааркуруу долбоорлорун ишке ашыруу системасын долбоорлоонун жана калыптандыруунун негиздери
- Шааркуруу ишмердүүлүгүн башкаруу - шаарды өнүктүрүү стратегиясын жана тактикасын түзүү үчүн, шааркуруу долбоорлорун ишке ашыруунун системалуулугу.
- Мейкиндик-аймактык долбоорлоо - шааркуруу ишмердүүлүгүн башкаруу жана өлкөнү аймактык өнүктүрүү боюнча шааркуруу саясатын жүргүзүү негиз-методу.

Саналып өткөн корреляциялык шааркуруу принциптери аймактык өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат-шаардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн "вектордук багыттары" болуп саналат.

Диссертациялык иштин мазмуну төмөнкү эмгектерде жарык көрдү:

1. Омурканова, А.К., Кенешов, Т.С. Современные проблемы территориального развития городов Кыргызстана / А.К.Омурканова, Т.С.Кенешов // Новосибирск.гос. архит.-худож. акад., Региональные архитектурно-художественные школы - 2015. - Выпуск №1 - С. 24-28
2. Омурканова, А.К. Проблемы взаимосвязи территориального развития с урбанизацией Кыргызстана / Т.С.Кенешов, А.К.Омурканова // Вестник КГУСТА: сб. науч. тр. / КГУСТА. - Вып. № 4 (58). Бишкек 2017. – С. 47-52.
3. Омурканова, А.К., Кенешов, Т.С. Территориальное планирование как основа разработки генерального плана города / А.К.Омурканова, Т.С.Кенешов // Материалы III Международной научно-практической конференции «Сохранение художественно-исторической среды современного города как духовного фактора культуры» 11-14 окт. 2018г. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2018. – С.555-559.
4. Омурканова, А.К. Планирование и градостроительное регулирование развития города Бишкек в современных условиях / А.К. Омурканова // Вестник КГУСТА: сб. науч. тр. / КГУСТА. - Бишкек 2019. – Вып. № 2 (64). – С. 225-231.
5. Омурканова, А.К. Состояние сложившейся архитектурно-планировочной структуры городов Кыргызской Республики / А.К.Омурканова // Вестник КГУСТА: сб. науч. тр. / КГУСТА. - Бишкек 2020. – Вып. № 2 (68) – С. 218-222
6. Ajzaada Omurkanova, Tolobaj Kenešov, Urban planning and regulation of the development of the city of Bishkek today // Cahiers d'Asie centrale N°28: *Villes du futur en Asie centrale Astana-Bichkek-Douchanbé au miroir du passé*, 2021, pp.161-172.

7. Омурканова, А.К., Кенешов, Т.С. Подходы к исследованиям эскизных проектов 4G пяти жилых массивов г.Бишкек / А.К. Омурканова, Т.С.Кенешов// Вестник КГУСТА: сб. науч. тр. / КГУСТА. - Бишкек 2021. – Вып. № 3 (73) – С.337-342
8. Омурканова, А.К., Кенешов, Т.С., Мазманов, Я.С. Обеспеченность городов Кыргызстана инженерно-транспортной инфраструктурой и проблемы развития [Текст] / А.К. Омурканова, Т.С.Кенешов, Я.С.Мазманов // Вестник КГУСТА: сб. науч. тр. / КГУСТА. - Бишкек 2022. – Вып. № 1 (75) – С.22-29
9. Омурканова, А.К., Кенешов, Т.С., Роль градостроительного мониторинга в пространственно-территориальном развитии городов Кыргызстана / А.К. Омурканова, Т.С.Кенешов// Вестник КГУСТА: сб. науч. тр. / КГУСТА. - Вып. № 4 (78), –Бишкек, 2022. – С.1452-1457.
10. Омурканова, А.К., Кенешов, Т.С. Факторы развития архитектурно-планировочной и пространственно-территориальной структуры городов КР / Т.С.Кенешов, А.К.Омурканова // Известия КГТУ: – Вып. № 4 (64), –Бишкек, 2022. – С.381-392

Өмүрканова Айзаада Камчыбековнанын “Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн принциптери” деген темада 05.23.22 – Шааркуруу, айылдык калктуу пункттарды пландоо адистиги боюнча архитектуранын кандидаты илимий даражасын алууга арналган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Ачык сөздөр: архитектуралык-пландоочтук жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн принциптери, архитектуралык-пландоо өнүктүрүү, мейкиндик-аймактык өнүктүрүү, шааркуруу мониторинги, шаардын кезметчи планы, илимий изилдөөлөр, шааркуруу ишин башкаруу, мейкиндик-аймактык пландоо.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргызстандын шаарлары.

Изилдөөнүн предмети: шаарлардын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүгүүсүнүн өз ара байланышкан процесстери.

Иштин максаты: Кыргызстандын шаарларын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүүнүн негизги принциптерин аныктоо.

Иштин илимий жаңылыгы: диссертацияда биринчи жолу Кыргызстандын шаарларынын архитектуралык-пландоо жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүү принциптери иштелип чыкты; шаарларды өнүктүрүүнү жана Кыргызстандын жайгаштыруу системасын мезгилдештирүү сунушталды; шаарлардын архитектуралык-пландоо түзүмүнүн жана мейкиндик-аймактык өнүктүрүүнүн типологиясы биринчи жолу сунушталды.

Колдонуу аймагы изилдөөлөрдүн натыйжаларын Кыргызстандын шаарларынын келечектүү аймактык өнүктүрүү долбоорлорун иштеп чыгууда жана шааркуруу долбоорлорун ишке ашырууда.

РЕЗЮМЕ

диссертации Омуркановой Айзаады Камчыбековны на тему: «Принципы архитектурно-планировочного и пространственно-территориального развития городов Кыргызстана» на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 05.23.22 – Градостроительство, планировка сельских населенных пунктов

Ключевые слова: принципы архитектурно-планировочного и пространственно-территориального развития, архитектурно-планировочное развитие, пространственно-территориальное развитие, градостроительный мониторинг, научные исследования, управление градостроительной деятельностью, пространственно-территориальное планирование.

Объект исследования: города Кыргызстана.

Предмет исследования: взаимосвязанные процессы архитектурно-планировочного и пространственно-территориального развития городов.

Цель работы: выявление основных принципов архитектурно-планировочного и пространственно-территориального развития городов Кыргызской Республики.

Полученные результаты и их новизна: в диссертации впервые разработаны принципы архитектурно-планировочного и пространственно-территориального развития городов Кыргызстана; предложена периодизация развития городов и системы расселения Кыргызстана; впервые представлена типология архитектурно-планировочной структуры и пространственно-территориального развития городов.

Рекомендации: результаты исследований могут быть использованы при разработке проектов перспективного территориального развития городов Кыргызстана и реализации градостроительных проектов.

SUMMARY

Dissertations of Omurkanova Aizaada Kamchybekovna on the theme: “Principles of architectural-planning and spatial-territorial development of Kyrgyzstan cities” for the degree of candidate of architecture in the specialty 05.23.22 – Urban planning, planning of rural settlements

Key words: architectural and planning structure, spatial and territorial development, master plan, compact structure, linear development, combined development, territory potential, urban planning monitoring, duty city plan, urban planning management, spatial and territorial planning, principles of architectural and planning and spatial and territorial development.

Object of research: cities of Kyrgyzstan.

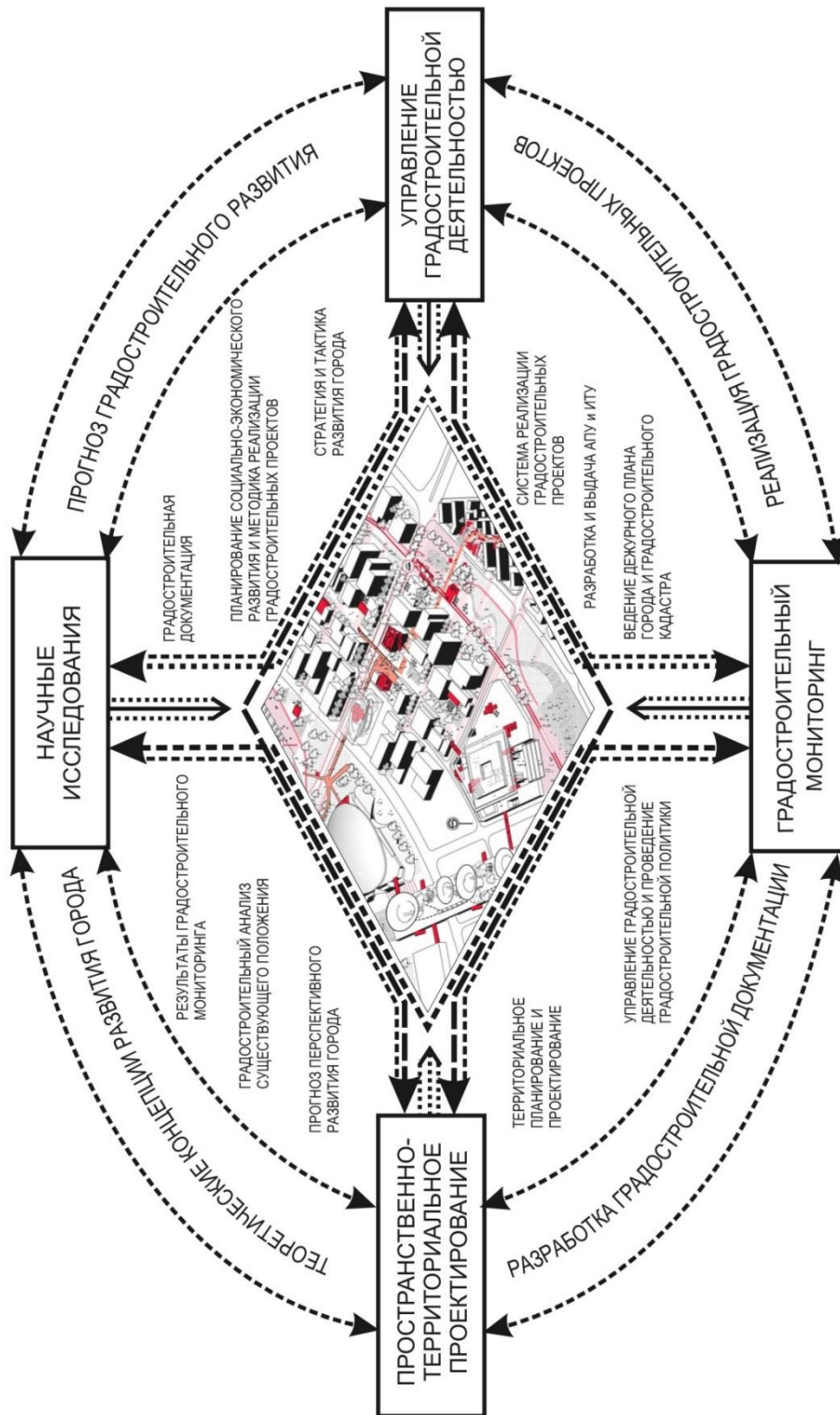
Subject of study: interrelated processes of architectural planning and spatial-territorial development of cities.

Goal of the work: identification of the basic principles of architectural-planning and spatial-territorial development of cities of the Kyrgyz Republic.

Results and novelty. The dissertation for the first time developed the principles of architectural-planning and spatial-territorial development of cities in Kyrgyzstan; the periodization of urban development and the settlement system of Kyrgyzstan is proposed; the typology of architectural-planning structure and spatial-territorial development of cities is presented for the first time.

Recommendations: The results of the research can be used in the development of projects for the prospective territorial development of cities in Kyrgyzstan and the implementation of urban development projects

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, cursive letters that appear to be 'A.K.' or similar, with a long horizontal flourish underneath.

Модель определения принципов архитектурно-планировочного и пространственно-территориального развития города

Подписано к печати 31.05.2024 г. Формат бумаги 60x84¹/16
Бумага офс. Печать цифр. Объем 1,25 п.л. Тираж 50 экз.
Отпечатано в ОсОО ИД «Калем», г.Бишкек, ул.Курчатова, 69
Т.0706-757610 ☎, 49-19-36, e-mail: kalem14@mail.ru
www.kalem.press